

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Лариса Калмикова
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті описано зміст психолінгвістичних принципів, врахування яких в практиці роботи дитячих психологів і вихователів ДНЗ, сприятиме ефективному й оптимальному розвитку мовлення дошкільників.

Ключові слова: психолінгводидактичні принципи, мовленнєва діяльність, дитячі мовленнєві інновації, механізми мовлення, мовленнєва активність, мисленнєвий образ.

В статье описываются содержание психолингвистических принципов, учет которых в практике работы детских психологов и воспитателей ДОУ, будет способствовать эффективному и оптимальному развитию речи дошкольников.

Ключевые слова: психолингводидактические принципы, речевая деятельность, детские речевые инновации, механизмы речи, речевая активность, мысленный образ.

In the article is described the maintenance of psycholinguistic principles taking into account of which in the practice of child's psychologists and educators of ChEE work will be an instrumental in the effective and optimum speech development of under-fives.

Key words: psychlingvodidactic principles, speech activity, child's speech innovations, speech mechanisms, speech activity, thinking imagination.

Постановка проблеми. Мовленнєва діяльність, початок становлення якої в переважній більшості припадає саме на старший дошкільний вік, пов'язана з розвитком внутрішнього мовлення дітей, що досить часто викликає в них певні труднощі. Відтак затримується їх своєчасний інтелектуально-мовленнєвий розвиток, що впливає на соціалізацію та повноцінну комунікативну взаємодію. Ось чому необхідна психологічна корекція мовленнєвої діяльності дітей з урахуванням тих принципів, що дозволяють вважати її психологічно коректною.

Актуальність дослідження. Збої в своєчасних термінах розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників, якщо їх вчасно не попередити або не усунути взагалі, в майбутньому важко піддаватимуться корегуванню й навіть довго зберігатимуться в дорослому віці. Обізнаність дитячого психолога в психолінгвістичних принципах формування мовленнєвої діяльності стосовно дітей дошкільного віку сприятиме своєчасному вирішенню різноманітних онтогенетичних проблем, відхилень та ускладнень.

Мета статті – розкрити суть психолінгвопедагогічних принципів розвитку мовленнєвої діяльності в дітей дошкільного віку як загальні правила управління когнітивно-мисленнєвим, а також мовленнєво-діяльним онтогенезом.

Виклад основного матеріалу. До психолінгвістичних принципів розвитку мовленнєвої діяльності відносимо наступні:

1) *принцип комплексного розвитку всіх психічних процесів*, станів і властивостей особистості дошкільника, як обов'язкових складових мовленнєвої діяльності. Будучи структурним компонентом психіки дитини, мовлення потребує для свого ефективного розвитку навчальних, психокорекційних та інших заходів і впливів як на всі когнітивні (відчуття, сприймання, уявлення, увагу, пам'ять, мислення) так і на психодинамічні (мотиваційні, збуджувальні, емоційні, афективні) й комунікативні процеси, властивості і стани дошкільника. Отже, усі сторони психокорекційного процесу мають співвідноситися з усіма проявами мовлення, які треба розвивати;

2) *принцип випереджального розвитку аудіювання й говоріння у становленні внутрішнього мовлення*. Саме сприймання мовлення оточуючих дітей дорослих уперше починає впливати на механізми внутрішнього мовлення дошкільників, сприяючи його формуванню через "згортання" зовнішньої мови у внутрішні смислові і семантичні структури з притаманним їм смисловим й семантичним синтаксисом і забезпечуючи у такий спосіб розуміння сприйнятого, з одного боку. А з іншого – говоріння дитини-дошкільняти, що пізніше починає активно розвиватися, задіює ті ж внутрішні структури, тільки примушуючи їх працювати в зворотному напрямку: розгортатися в лексико-граматичні структури за правилами поверхневого синтаксису. Таким чином відбуваються постійні переходи зовнішніх процесів у внутрішні й навпаки, інтеріоризація і екстеріоризація. Саме ці перебіги й виявляються рушійною силою становлення внутрішнього мовлення в дошкільників. Показником його розвитку є сформовані операції внутрішнього програмування та смислового й семантичного розгортання і навпаки – згортання зовнішнього мовлення і перетворення його у внутрішні смисли. Зовнішні ці трансформації проявляються в чіткому розумінні і побудові цілісних і зв'язних висловлювань;

3) *принцип впливу на механізми мовлення* передбачає запуск цих механізмів через спонування зовнішніми засобами і примушування працювати їх злагоджено для побудови висловлювань такої складності, яку передбачає мовленнєва діяльність (програмована, підпорядкована меті, контрольована тощо). Спрямувати дію мовленнєвого механізму в напрямку забезпечення довільності, навмисності, свідомості, цілеспрямованості, рефлексивності висловлювань, приводити у дію мозковий "пристрій", що надає руху мовленнєвим процесам, означає управляти розвитком зовнішньо- і внутрішньомовленнєвих операцій, поступово надаючи мовленню гнучкості, сталості, викінченості, доводячи його до ступеня, необхідного для довершеного виконання мовленнєвих дій. Отже, у психодідактичній системі проєктується, що створені психолінгвістичні психотехніки є своєрідними приводами мовленнєвих механізмів, що найдоречнішим, найоптимальнішим чином стимулюються з психодідактичною метою розвитку мовленнєвих операцій та дій у дітей;

4) *епігенетичний принцип*, узятий за основу запропонованої системи, проголошує мовленнєву діяльність вторинною, що становить собою другий після розвитку спонтанного і контекстного мовлення дітей етап, другий за складністю перебігу мовленнєвого процесу ступінь. Отже, мовленнєва діяльність через необхідність виявлення в ній довільності, навмисності, свідомості,

цілеспрямованості та у зв'язку із специфікою її внутрішньої будови, реалізації та особливостей формування є епігенетичною, детермінованою віковими періодами й умовами дозрівання в дошкільнят мозкових структур і мовленнєвих функцій. Розвиток мовленнєвої діяльності в дітей старшого дошкільного віку залежить, насамперед, від мовленнєвої активності як вияву психіки маленької людини, що проявляється, як стверджує І.А.Зимня, на всіх рівнях організації психіки: від фізіологічної до поведінкової та інтелектуальної – і особливо яскраво спостерігається у спілкуванні [1]. І.М.Румянцева зазначає, що мовлення як активність, психічна, нейрофізіологічна, психофізіологічна функція працює в зоні підсвідомого, яке відповідальне за автоматизм мовленнєвих дій, вона продуктивно бере участь у навчанні [4]. Саме з активності починається мовленнєвий розвиток дитини, створюються засади для наступного діяльнісного її становлення. Мовленнєва діяльність, що поступово виникає в дітей, стає особливою "формою активності", яка "...цілеспрямована на пізнання і творче перетворення світу та самого себе, взаємодію із цим світом, включаючи інших людей... [4, с.106]".

Інше першоджерело мовленнєвої діяльності – мовна і мовленнєва компетенція дітей, стан якої багато в чому визначає можливість оволодіння діями мовлення. Мовна компетенція як функція, що забезпечує можливість психіки відображати й узагальнювати зовнішній мовний матеріал, переводячи його в особливі внутрішні коди у вигляді неусвідомлених і усвідомлених правил мови і мовленнєва компетенція як здатність, що забезпечує дитині оволодіння і володіння мовленням [4], є саме тими феноменами, які стають передумовами, власне можливістю розвитку і вияву в мовленні дошкільників мотивованості, інтенціональності, програмованості, свідомості, цілеспрямованості і водночас – інших необхідних компонентів пізнавальної і навчальної діяльності загалом. Мовленнєва діяльність дошкільників – це логічний, закономірний наслідок розвинутої мовленнєвої активності й мовленнєвості компетенції. Отже, мовленнєва діяльність щодо активності і компетенції є епігенетичною;

5) *перцептивно-мнемонічний принцип*. У зв'язку з тим що мисленнєвий образ тих чи інших предметів, явищ, ситуацій, подій, станів тощо є, за Т.В. Ахутіною, основою висловлювання, зокрема його внутрішньомовленнєвої програми і її відстеження та співставлення із вихідним задумом, з утвореними смислами, передусім необхідно реалізувати завдання розвитку в дошкільників сприймання й образної пам'яті. Саме вишліфування сенсорних, перцептивних і мнемонічних процесів у дітей є передумовою становлення мисленнєвих образів, далеких від реально здійснюваної перцепції та наочних сприймань, переведених на рівень уявлень, що запам'яталися й зберігаються завдяки образній пам'яті. Згідно із цим принципом важливо розширювати коло сприймань, досягаючи певного запасу вражень, що зберігаються у їхній свідомості, відтворень, минулих згадок про них та позначаючи сприйнятий дітьми об'єктивний світ різноманітними доречними мовними засобами; розвивати здатність особливо добре запам'ятовувати результати відтворення реальності усіма органами чуття, особливо зорового і слухового в їх єдності, які обумовлювали створення виразних образів і, будучи співвіднесеними з мовними засобами та відокремленими від безпосередніх сприймань, ставали завдяки пам'яті мисленнєвими образами. Згідно з перцептивним принципом в

індивідуальній історії розвитку психіки дитини домінування образу має передувати зовнішнім формам мовленнєвого вираження, дискурсивному, експлікованому розмірковуванню. Образ має бути продуктом оперування з речами на конкретно-практичному рівні. Створене таким чином емпіричне узагальнення, на думку В.В.Давидова, Б.М.Велічковського, Е.В.Льєнкова та ін., інколи може бути розвинутішим, аніж “змістовне узагальнення” (В.В.Давидов). Окрім того, образ має бути в дошкільників носієм “предметного значення” (Д.Н.Узнадзе, О.М.Леонт'єв), за словами О.О.Леонт'єва, “правопівкульного аналогу вербального значення”. Предметні значення, як абсолютно мотивовано доводить учений, як і вербальні (об'єктивні мовні) значення, відображають об'рунтовані, системоутворювальні внутрішні зв'язки і відношення предметів, виходячи тим самим за межі змісту узагальнених чуттєвих уявлень, стають теоретичним поняттям (у розумінні В.В.Давидова), залишаючись при цьому чуттєвим утворенням [2]. Завдяки цьому принципу розв'язуємо найважливішу у формуванні мовлення дошкільників проблему співвідношень предметної, когнітивної і мовленнєвої діяльності. Предметні значення – будівельний матеріал образу світу, картини світу – безпосереднього образу. Предметний, ситуаційний образ абстрактний, але по-іншому, ніж вербальне поняття, виражене в слові, у дискурсі. Він, як стверджують психологи-науковці, багатший, ніж вербальне теоретичне поняття, за рахунок особистісного досвіду, переживання ситуації, смислового її бачення;

б) *когнітивний принцип*. Оскільки мова – найважливіший засіб не тільки комунікації, а й операціональний засіб пізнання, формування, “доконування” (Л.С.Виготський) й формулювання думки, основа логічного й абстрактного мислення, уяви, вербальної пам'яті, то закономірно робимо висновок, що процес мовленнєвої діяльності розвитку має бути нерозривно пов'язаним із пізнавальною (когнітивною) сферою психіки дитини, із засвоєнням сенсорних еталонів і формуванням таких мислительних операцій, як аналіз, синтез, порівняння, класифікація, аналогія, узагальнення, абстрагування. Тому на основі правил психолінгводидактичної системи організовуємо формування мовленнєвої діяльності так, щоб для кожної дитини воно було пов'язане як із пізнанням навколишнього світу, культури народу й самого себе, так і зі збалансованим, гармонійним, практичним опануванням мовою, з першими кроками ознайомлення з метамовою як способом упорядкування, виструнчення мовної компетенції дітей, одним із шляхів в становлення їхньої мовленнєвої діяльності.

В основі когнітивного принципу – положення когнітології, семіотики, когнітивної психології та ін. наук, які вивчають свідомість та мову людини в їх єдності і взаємозв'язку, даючи наукові факти про те, як дитина пізнає світ з його предметами, явищами і зв'язками між ними, співвідносячи їх з мовними одиницями як реаліями дійсності, завдяки мові оволодіває знанням про світ. Питання активізації мовленнєвої діяльності дошкільників в єдності з усіма психічними процесами, що входять до складу пізнання у процесі оволодіння рідною мовою мають ставитися й ефективно вирішуватися саме в рамках когнітивного підходу;

7) *креативний принцип* заздалегідь припускає, що креативність як рівень мовленнєвотворчої обдарованості, здатності до творчості в мовленні є відносно стійкою характеристикою особистості дитини, що евристичність закладена в самому характері мовленнєвих процесів. Мовленнєвий розвиток, як зазначає

О.О.Леонт'єв, безперечно, передбачає вибір і диференційоване використання різних (не алгоритмізованих, а творчих) стратегій оволодіння мовленням і в цьому смислі також підпорядковується евристичному принципу [2]. Більше того, будь-яка психологічна концепція, що розглядає мовлення як цілеспрямовану активність, як справедливо доводять психолінгвісти, не можуть не звертатися до ідеї евристичності. Сучасна психолінгвістична наука вважає евристичний принцип організації мовлення одним із постулатів її теорії. Евристичність психолінгвістичної теорії виявляється в наступному: 1. Передбачення в моделі породження мовлення ланцюга, у якому здійснювався б вибір стратегій мовленнєвої поведінки. 2. Забезпечення гнучкості – завбачення різних шляхів оперування з висловлюваннями на окремих етапах породження і сприймання мовлення. 3. Урахування експериментальних результатів, отриманих на матеріалах різних психолінгвістичних моделей [3]. Згідно із цим психолінгводидактичним принципом формуємо в дітей мовлення як індивідуальну, притаманну тільки кожній окремій дитині творчу, евристичну діяльність – її власну стратегію, виховуємо креативність (здібність до творчості), досягаємо розвитку в дітей гнучкості мовленнєвих процесів, оволодіння різними способами оперування з висловлюванням при породженні і сприйманні мовлення;

8) *принцип опори на алгоритми акту мовленнєвого спілкування* застосовувався з урахуванням того, що мовленнєва діяльність – це усвідомлене, цілеспрямоване, сплановане використання мови з метою спілкування, пізнання, і як складна інтелектуально-мовленнєва дія має свою сукупність правил для розв'язання завдань спілкування, тобто алгоритм. Так, в акті спілкування (говорінні) – це орієнтування, планування, реалізація висловлювання та контроль. Зазначені мовленнєво-розумові дії – це і є підпорядкована меті взаємопов'язаність складових частин, яка, власне, і є алгоритмом мовленнєвого спілкування. Навчання за цим принципом диктує необхідність “відпрацювання” кожного етапу мовленнєвого процесу в механізмі мовлення дитини, забезпечення рефлексії над мовленням. Щоб вона змогла здійснити всі мовленнєві дії в акті спілкування, у неї необхідно було попередньо сформулювати кожну дію окремо (а вони складаються з мовленнєвих операцій – Л.К.). Зокрема на достатньому рівні організовувалася та реалізовувалася діяльність щодо добору і відбору мовних засобів; на етапі контролю (мається на увазі попередження та виправлення різноманітних помилок, редагування, коректура готового висловлювання) велика увага приділялася діями самоконтролю і взаємоконтролю; орієнтування в ситуації спілкування завбачалося нашою психодідактичною системою як визначення місця спілкування, урахування особливостей сприйняття реального співрозмовника й аудиторії слухачів; планування процесу говоріння відбувалося в плані відбору змісту предмета говоріння і його послідовності;

9) *принцип урахування дитячих мовленнєвих інновацій* передбачав особливий підхід до нібито мовленнєвих “помилки” у дошкільників, оскільки психолінгвістика розглядає їх не як похибки, а як необхідний “гомеостаз” – стан внутрішньої рівноваги природної мовної системи в дитини, яка підтримує спілкування і забезпечує на перших етапах розвитку мовленнєвої діяльності її становлення.

Цей принцип передбачав підтримку в дошкільників мовних інновацій

(продуктів дитячої креативності), проявленої здібності до мовної творчості, самостійно створеної індивідуальної мови як неодмінного для мовленнєвого зростання дітей природного факту, що має місце саме на дошкільному етапі онтогенезу. У цьому віці вони користуються у спілкуванні здебільшого не мовною нормою, а власною мовною системою, оскільки оволодівають, передусім, тим, що є систематичним, регулярним у мові, а не є винятком із правил. Тому й виникають у мовленні дітей такого роду інновації, як “не даває”, “малюває”, “баранята”, “вдовята”, “спортзальний зал”, які є типовими прикладами дитячої мовної творчості і не можуть бути кваліфіковані як недоліки говоріння.

Проте в старшому дошкільному віці – періоді, коли вже не можна уникнути соціальних вимог до особистого мовлення дитини, коли виформовується мовленнєва діяльність дошкільників, неминуче має наступити засвоєння норм як передумови грамотного, культурного мовлення.

Висновки. Психолінгвістичні принципи ґрунтуються на розумінні мовлення як багатовимірної мовленнєвої феномену, специфіці його психо- й нейрофізіологічного устрою. Це дає можливість при їх урахуванні забезпечувати психокорекційну роботу, а також прогностично орієнтуватися на позитивний, комунікативно-розвивальний ефект.

Перспективи подальших досліджень полягають у виокремленні й формулюванні принципів формування мовленнєвої особистості дошкільника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / Ирина Алексеевна Зимняя. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001. – 432 с.
2. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: изб. психол. тр. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001. – 447 с. – (Серия “Психологии отечества”).
3. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / Алексей Алексеевич Леонтьев. – [3-е изд.]. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
4. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / Ирина Михайловна Румянцева. – М. : ПЕР СЭ; Логос, 2004. – 316 с. : ил.

УДК 159.9

ВЕРБАЛЬНАЯ САМОПРЕЗЕНТАЦИЯ В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Тина Кубрак
(Москва, Россия)

У статті представлено результати дослідження наукового дискурсу. Описується його інтенціональна структура й місце в ній інтенції самопрезентації. Розвивається уявлення про спрямованість на самопрезентацію як складної інтенціональної структури.

Ключові слова: вербальна комунікація, самопрезентація, дискурс, дискурс-аналіз, мовні інтенції, інтен-аналіз, науковий дискурс.